

AMIKOR „FELLAZULT TÉTELLEN FOGALMAZÓDOTT MEG A VILÁG”

Magyarország a hatvanas években.

Szerk. Ólmosi Zoltán – Szabó Csaba

Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2013. 351 o.

„A 60-as években nyár felé tetőzött az ifjúsági probléma. Emlékszem nap, mint nap hajóval átmentünk Almádiból Siófokra...” – énekelte Cseh Tamás 1977-ben. A *Levél nővéremnek* c. dal egyik sorát választották a szerkesztők is a Magyarország 1960-as éveiről megjelent tanulmánykötetük címéül. A 2013-ban megjelent kiadvány szomorú aktualitását G. Vass István címzetes főigazgató váratlan halála adta. A közzétett tizenöt tanulmány a Magyar Országos Levéltárban (MOL) 2011. október 28-án az „50 éve történt. A Kádár-rendszer megszilárdulásának levéltári forrásai” címmel megtartott konferencián elhangzott referátumok szerkesztett, bővített változata. Magára a tudományos tanácskozássra G. Vass István is lelkesen készült, a *Minisztertanács hatvanas évek elejei működéséről* tervezett előadást tartani. G. Vass István (1942–2011) emléke előtt tisztelegve röviden idézzük fel pályáját. Az egyetem elvégzése után közel 15 évig muzeológusként dolgozott Békéscsabán. Doktori címét 1976-ban szerezte meg. 1980-tól az Új Magyar Központi Levéltár (ÚMKL) munkatársaként megszervezte és vezette a nagyvállalatok levéltári iratanyagának kezelésére létrejött új szervezeti egységet, a Vállalati Osztályt. 1986-tól főigazgató-helyettes, majd az ÚMKL megszűnéséig megbízott főigazgató. Az ÚMKL megszűnése után először a MOL főigazgató-helyettese, megbízatása lejártá után főlevéltárosa, majd fősztályvezetője lett. 2005 nyarán történő nyugdíjazását követően is aktív maradt, dolgozott az 1945 utáni minisztertanácsi jegyzőkönyvek forráskiadásán. Szakirodalmi munkásságáról a kötetben lánya, Vass Johanna könyvtáros egy húsz oldalas jegyzéket tett közzé (323–342.).

A tanulmányok sorát Szabó Csaba nyitja a hatvanas évekről szóló periodizációs felvetésével (15–33.). Véleménye szerint a korszak Magyarországon 1956-tal kezdődik, hiszen ez jelentette azt a „törést”, amely választóvonalat képezett az 1950-es és az 1960-as évek között. Úgy véli, hogy 1956-tal nem a rendszer vagy annak működése változott meg, hanem az emberek gondolkodása, viszonya a fennálló rendszerhez. A magyar belpolitika elemzése során megállapítja, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc bukása tragédiát jelentett a magyarság számára. Jelentős hatással volt a magyar társadalom későbbi fejlődésére a szabadságharc sok száz halottjának, illetve a főként fiatalokból álló majd kétszázévezres menekülttömegnek az elvesztése. A hiányzó húszas, harmincas generációk a következő időszakban demográfiai változásokat, szellemi veszteséget és munkaerőhiányt okoztak. Az itthoniak számára maradt a túlélés lehetősége. Kádár ezt kihasználva — szemben a Rákosi-rendszerrel — hosszú távú perspektívát kínált új, szimbolikus jelmondatával: „*aki nincs ellenünk, az velünk van*”. A szerző a Kádár-rendszer 1960-as évekbeli „*sikerességének*” okát nem csupán a magyar társadalom jelentős részével történt „*kiegyezésben*” látja, hanem az 1963 folyamán elindult külpolitikai változásokban is, melynek során a Magyar Népköztársaság külpolitikai elszigeteltsége csökkent, többek között az ún. magyar kérdésnek az ENSZ napirendjéről történt levételével. Szabó elfogadja Rainer M. János megállapításait, miszerint a magyar társadalom térben és időben nyithatott. Bár a teljes nyitás a következő évtizedekben sohasem válhatott teljessé, de „*valami elszabadult, visszazárni már nem lehetett*” (28.) Rainerrel egyetért abban, hogy talán ez a nyitás volt a magyar hatvanas évek legfontosabb hozadéka, amely a többi szocialista országban sohasem következett be, vagy csak jóval rövidebb ideig tartott.

Simon István tanulmányában tovább vizsgálja Kádár társadalmi kiegyezésre hajlandó szövetségi politikáját (34–44.). Megállapítja, hogy az 1956 utáni években óriási volt a tét a konszolidáló hatalom számára: megnyerni a társadalom többségének legalábbis beletörődő közreműködését, együttműködését. Tanulmányának címe rendkívül figyelemfelkeltő: *A kádári konszolidáció és a rendszer eladhatósága*. A rendszer „*eladhatóságának*” lényeges elemeként hozza az MSZMP emigrációval kapcsolatos propagandapolitikájának taktikai és stratégiai hangsúlyainak változását. Az MSZMP kezében a pozitív Magyarország-kép kialakítása, a kádári hatalom elfogadtatása céljából fontos eszköz volt az ún. „*lojális*” magyar emigráció. A szervezeteikkel való együttműködés, azok támogatása, újak létrehozása a rendszer Nyugaton történő „*eladhatóságát*” szolgálta. Az együttműködésre hajlandó emigráció demonstrálhatta, hitelesíthette a hivatalos propaganda szerint kiépülő „*gulyáskommunizmus*” eredményeit és fontos láncszemet jelenthetett az ún. jobb-

oldali emigráció bomlasztásában. Miközben azonban tekintélyes mennyiségű iratanyag áttekintésére és elemzésére került sor, a téma szempontjából fontosnak tűnő állambiztonsági vonatkozások kimaradtak a vizsgálatból. Érdekes lett volna a rendszer „*eladhatóságának*” további vizsgálata a legújabb szakirodalom és a Belügyminisztérium III/I. Hírszerző Csoportfőnökségének iratanyaga tükrében. Ahogy Baráth Magdolna tanulmányában olvashatjuk, a BM 1962-es átszervezése után a III/I. feladata lett többek között a lojális magyar emigráció támogatása és az ellenséges emigráns szervezetek bomlasztása is. (Baráth Magdolna: Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához. Betekintő 7. (2011: 3. sz.) 3.)

Kiss András az 1961. évi berlini válság magyar vonatkozásait mutatja be (44–63.). A tanulmány új szempontból, a korabeli magyar vezetés felől nézve vizsgálja az események összefüggéseit. Forrásbázisát tekintve a Külügyminisztérium és az MSZMP iratanyagát dolgozta fel. Ezek közül kiemelendő Walter Ulbricht az NDK Államtanácsa elnökének és Kádár János levelezése, illetve Magyarországnak a Varsói Szerződésben való szerepvállalásával kapcsolatos dokumentumai. Az utóbbiakból kiderül, hogy a vállalt hadseregfejlesztési kötelezettségeknek csak szovjet segítséggel tudott megfelelni a magyar vezetés. Kiss rámutat Kádárnak a döntés mögött meghúzódó dilemmáira is. A berlini fal megépítését követő időszakból ismertet egy magyar külügyi elemzést, amellyel szemben megfelelő forráskritikával él. Kiss megállapítja, hogy a döntés mögött elsődlegesen nem a béke megvédésének szándéka húzódott meg, hanem a gazdasági tényezők és a szocialista blokk erődemonstrációja. A három alfejezetből álló tanulmány szerkesztéséhez egy apró megjegyzést fűzünk. A *Bevezetés* és a *Következtetések* közötti, közel 15 oldalas *Az 1961. évi válság nemzetközi politikai körülményei* című alfejezetet a jobb strukturáltság érdekében további részekre lett volna érdemes osztani. Garadnai Zoltán folytatja a külpolitikai kitekintést, Franciaország kelet-európai, politikáját elemzi (64–83.). Kiemelendő a tanulmány gazdag forrásbázisa: a felhasználott dokumentumok legnagyobb része különböző franciaországi archívumok őrizetében található. Megállapítása szerint a vizsgált 1962 és 1964 közötti időszak nemzetközi eseményei Franciaország és a kelet-európai államok közötti kapcsolatok újrendezését eredményezték. 1963-ban megtörtént a francia-magyar kapcsolatok nagykövetségi szintre emelése. Garadnai szerint a diplomáciai viszonyok megváltozása a vezető NATO országgal lényegében azt jelentette, hogy a Kádár-rendszer nemzetközi elszigetelődése külpolitikai téren befejeződött.

Soós Viktor Attila egyháztörténeti szempontból vizsgálja a kádári konszolidáció időszakát (84–109.). Áttekinti az MSZMP KB Politikai Bizottsága „*klerikális reakcióval*” kapcsolatos határozatait, tisztázza az Állami Egyházügyi Hivatal és a BM együttműködésének strukturáját az egyházakkal szemben. Összefoglalja a velük szemben folytatott állambiztonsági munkát az 1961-es tömeges letartóztatásokig. Kiemelendő az utolsó alfejezet, amelyben Soós a BM vezető szerveinek az 1961-es letartóztatásokról szóló értékeléseit bemutatva hoz új adalékokat. Az 1958–1959 és az 1960–1961-es időszakok „*szervekedéseit*” egybevető grafikonja szemléletes összefoglalás (105.). A tanulmány elsősorban a római katolikus ügyekre fókuszál, a bevezetőben célul kitűzött református perek áttekintése közül csak Székely Dezső és társainak ügye kerül elő egy rövid bekezdés erejéig (100.). Székely ügyén kívül, a tárgyalt évben más református perről nem tud a jelenlegi kutatás. 1961-ben a kádári hatalom legjelentősebb, a katolikus egyházzal szembeni fellépése történt meg, ezért érthető Soós vizsgálatának katolikus fókusza.

Reisz T. Csaba a közelmúlt magyar levéltártörténetének egyik fontos fejezetét tárja az olvasók elé (110–130.). Az 1960-ban indult és egy évtizedig tartó ún. mormon „*akció*” keretében anyakönyvekről készített mikrofilmek ma is az MNL OL legkutatottabb gyűjteményét jelentik. Reisz kiemeli, hogy ennek története, jelentősége ellenére teljes részletességében mind a mai napig feltáratlan. Ezt a hiátust igyekezvén eltüntetni a mikrofilmmezés históriájának vázát tárja az olvasó elé, melynek fő erőssége egy részletes kronológia közlése: az ötlet 1956-ban történt megszületésétől egészen a mikrofilmmezés 1970-es befejezéséig (114–116.) Lakos János szintén levéltártörténettel folytatja a tanulmányok sorát (131–142.). A levéltáros szakma központi folyóiratát a Levéltári Szemlét (LSZ) 1961-es indulásától, a levéltári rendszer átalakítását megelőző évig, 1967-ig veszi górcső alá. Alapos statisztikát közöl a szerzőkről, figyelembe véve foglalkozásukat és munkáltató intézményeiket, továbbá a vizsgált időszakban megjelent írások témájáról. A hét évfolyamot összegezve megállapítja, hogy nem túlzás hiánypótlónak nevezni a LSZ-t, hiszen a korokban internet nem lévén, a nyomtatott szakmai periodika jelentette azt a hírforrást, amelyből a levéltáros a napi munkához is hasznos ismeretekhez juthatott és magyarul tájékozódhatott a külföldi szakmai újdonságokról.

Katona Klára a Határőrség 1957 és 1963 közötti időszakáról írt. (143–166.). A téma különösen érdekes, hiszen az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő menekültáradat utáni határőrizetet vizsgálja. Világosan rámutat a kezdeti nehézségekre: egészen 1957 tavaszáig a Határőrség felügyeleti hovatartozása is kérdéses volt. Miközben a Határőrség pontos szervezeti leírását adja, bemutatja a nyugati, a déli határ és a „baráti” országok mentén működő határőrizet helyzetét. Végül pedig a határforgalom és a fegyverhasználat változásait elemzi. Összegzésként megállapítja: a határőrizeti rendszer struktúráját nem érintették a vizsgált időszak változásai, azonban jelzik, hogy a hatalom már nem tekintette a társadalom minden tagját potenciális ellenségnek.

Németh László Sándor kapcsolódik a határőrizet kérdéséhez (167–179.). Tanulmányának már a címe is figyelemfelkeltő: *A határ átlépésének oka: szerelem*. Németh nem a 25 éve történt határátlépésekről ír, hanem egy olyan témát hoz elő, amellyel eddig kevés munka foglalkozott. Forrásbázisát tekintve kivétel, hiszen a Budapest Főváros Levéltára (BFL) őrizetében lévő, tiltott határátlépési kísérletek bírósági pereit tekinti át. Ezek közül kettő szerelemről, a harmadik pedig egy három éves kisleány sikertelen Nyugatra juttatásáról szól. A szereplők az egykori NDK és NSZK állampolgárai. A BFL forrásain túl a jelenkor kutatásának kiváló eszközét az *oral history*-t is alkalmazta, amikor interjúkat készített az egyik védőügyvéddel. Németh a kutatás további feladatainak tartja az ilyen típusú perek jogtörténeti és társadalomtörténeti elemzését.

Mikó Zsuzsanna munkája is jogtörténeti elemzés (180–195.). Részletesen vizsgálta az 1963. évi 4. számú amnesztia rendeletet és az annak végrehajtásáról szóló tájékoztatókat. A végrehajtást számszerűen is összesítették 1965-ben. Kiemelendő, hogy ezeket a fontos adatokat Mikó táblázatokba foglalva közli (183–184.): 1. Szabadságvesztés büntetést töltő személyek körében végzett felülvizsgálat adatai, 2. A felülvizsgált elítéltek közül kegyelemben részesültek, 3. A közkegyelemben részesültek közül azonnal szabadult, 4. Javító-nevelő munkára ítélték közül közkegyelemben részesültek, 5. Pénzbüntetésre ítélték közül kegyelemben részesült. A kérdéskör átfogó vizsgálatára csak 1989-től nyílt lehetőség. Mikó elemzését a kárpótlási és semmisségi törvények meghozataláig folytatja, egészen 1992-ig.

Keresztes Csaba kultúr- és oktatáspolitikai vizsgálatot végzett a Művelődésügyi Minisztérium Kollégiumának jegyzőkönyvei alapján (196–222.). Megállapítása szerint ez a kiemelkedően fontos, a történeti kutatás által még jórészt kihasználatlan forrástípus mélyreható bepillantást enged a döntési mechanizmusok folyamatába. Keresztes a Kollégium 1961. évi ülésein lefolytatott, az oktatási viszonyok átalakítását célzó vitákat és hozzászólásokat tartalmazó jegyzőkönyveket vizsgálta. Ismerteti és elemzi az oktatást megreformáló 1961. évi III. törvény következtében létrejött változásokat és azok hatásait. Fontos része a tanulmánynak a szövegben előforduló személyek életrajzainak közlése. Ezáltal megismerhetők a korszak fontosabb művelődésügyi minisztériumi főosztályvezetői, miniszterhelyettesei és miniszterei.

Kocsis Piroska a munka világának változásait tekinti át a kádári konszolidáció idején (223–261.). Számos más részterület mellett vizsgálta a kádári propaganda egyik legfontosabb tényezőjét, a teljes foglalkoztatottság kérdését. Új adalékokkal igazolja, hogy létezett az 1960-as években Magyarországon munkanélküliség. Elemzi a társadalom egyes csoportjai (cigányság, nők, fiatalok, csökkent munkaképességűek) közötti eltérő foglalkoztatási lehetőségek főbb problémáit. Továbbá foglalkozik a munkával összefüggő társadalmi intézkedések és juttatások helyzetével, a munka- és munkásvédelem, illetve a baleset-elhárítás területén történt változásokkal.

Tóth Eszter Zsófia a magánélet és a pártfegyelem relációját vizsgálja az 1960-as évek fordulóján (262–285.). Három ügyet elemez, amelyekben az állampolgárok a helyi pártvezetőkhez fordultak, őket tekintették az állam hivatalos képviselőinek és tőlük vártak segítséget helyzetük megoldásában. „Félrelépések”, illetve egy családját molesztáló vasutas történetét ismerhetjük meg. Ezekből az ügyekből nem lett pártfegyelmi. Tóth megállapítása szerint e források segítségével közvetlen közlelő tanulmányozható a szocialista időszak mindennapjainak átpolitizáltsága, hiszen a levélíró a párt képviselőjét tartotta döntőbírónak magánügyében. Továbbá alkalmasak annak mikroszinten történő elemzésére, hogy a szocialista időszak hétköznapijaiban milyen kép alakult ki a hatalomról az egyes emberek fejében és az emberek hogyan próbálták hasznosítani a pártszerveknél elsősorban csak vélt befolyásukat.

Katona Csaba egy rövid esettanulmánnyal mutatja be az 1960-as évek vidéki Magyarországnak egy szeletét (286–298.). Egy alig ismert fotós, Talabér Gyula (1924–1962) és Lipták Gábor író (1913–1985), egykor mindketten balatonfüredi lakosok, életpályájának rövid találkozásáról ír. Az 1950-es évek második felétől az 1960-as évek elejéig mindketten Balatonfüreden éltek és al-

kottak, de a felemelkedés lehetőségét a hatvanas évek hozták meg számukra. Ekkora Talabér nemzetközileg jegyzett fotóssá érett, azonban ahogy a szerző megjegyzi, ez szigorúan a szocialista táboron belüli elismertségre értendő.

Nyeste Sándor tanulmányával zárul a kötet (299–319.). A szerző bemutatja a magyar televízió-gyártás kezdeteit és annak kereskedelmi vonatkozásait. Részletesen elemzi a televíziózás társadalomtörténeti vonatkozásait: az emberek mindennapjainak átalakulását, illetve az abban betöltött szerepét.

Az ismertetett tanulmányokat összegezve megállapítható, hogy a kötet számos új részeredményével méltán csatlakozik a tárgyalt korszak történetének eddigi feldolgozásaihoz.

Erdős Kristóf